

EUSKAL KULTURA

1996

XABIER AMURIZA

BI EUSKAL HIZTEGI BERRI BATERA

Hizkuntza baten eta kultura baten maila bere hiztegieta islatzen dela entzuna dut eta egia handia delakoan nago. Beharbada euskararen ahultasunari hiztegi nazional oso bat eskatzea askotxo izango da. Beharbada euskaldunon kultura pintoreskoegia da oraindik, xede ustez normal horri heltzeko. Baina oraingoan errua ez dauka Madrilek edo Parisek edo diglosiak edo erdaren presioak edo direnak direlako kanpo-faktoreek, euskaldunon ezgaitasunak baizik.

Aurtengo urteko udaberrian bi euskal hiztegi argitaratu dira hilabeteren barruan. Biak batera, beraz. Bata *Diccionario 3.000 Euskara-Castellano/Castellano-Euskara* eta bestea *Elhuyar Hiztegia Euskara-Gaztelania/Castellano-Vasco*. Bi hiztegiok aitzin-urrats handia izan dira, batez ere euskararen geneukan gaztelania-euskarako hiztegien urritasunean. Alde horretatik euskalgintzako urteko gertakaririk handienetakotzat jo-

tzen ditut. Premia gorrian geunden eta orain behintzat bi hiztegi berriok gorritasun hartatik libratu gaituzte. Ondoren esango ditudanek ez bezate, beraz, nire aitormen egizko hau ezertan gutxitu.

Hala ere —eta orain baherapena dator—, geunden garairako zerbait gehiago itxaroten nuen. Hiztegi horiek lehen baino hobeto utzi gaituzte, baina ondo egotetik oso urrun. Erdaratik euskararako hiztegegintza oraindik murrizt, zalanzkor eta primario ikusten dut, bai irizpideetan, bai soluzioetan. Argi dagoeenez, irizpideek erabakitzen dituzte soluzioak. Bi hiztegi berriek pixka baterako desanimatu naute, honelako lanak ez baitira urterogitekoak. Horrek esan nahi du nahiko denbora luzean jarraitu behar dugula hiztegi-egoera errukarri honetan.

I.— Lehen-lehenik, gazteleraren eremuan eta ehun kilometroren eta hilabeteren barruan, helburu berdintsuko bi hiztegi ezberdin plazaratzea nahiko triste da. Bataren eta bestearen aurkezpen eta ondorengo adierazpenetan esan zen lehia hori ekonomikoki elkarrentzat kaltegarri izan zitekeela, baina euskararentzat ongarri. Auzi ekonomikoa, bai egileena eta bai erosleena, gutxietsi gabe, bigarren auziari behinago deritzot eta horretan ez nago hain ziur euskararentzat ongarri izan daitekeen. Adierazpen haietan esan zen *Euskara-Frantsesa/Frantsesa-Euskara* ere beharrezko zela, baina hori Iparraldekoek egin beharko luketela. Desira hori betetzera, hiru hiztegi genituzke bat-batean. Gaztelaniaren eremuan bi hain ezberdinak osatu direnean, pentsa frantsesetik euskarara eginak nolako diferentzia ekar lezakeen. Hori ere euskararentzat ongarri litzateke agian, baina bai egoera urrikgarria hain eremu txikian. Iparraldeko abentura horretan ez presarik hartzea eskertuko nieke, hiztegi nazional bat planteatzeko gauza ez gareno.

Tarteka entzun izan ditut erdarekiko konparazioak, gaztelaniatz ez dakit zer, frantsesetz ez dakit zir eta ingelesez ez dakit zor, dispersioa hizkuntzaren erdigunean ala periferian izan alde handia dago. Amerikako mapa orokorrean Uruguay, esaterako, zokondo kaskar bat lez ageri zaigu eta halaxe da. Baina inguruaren proportzioan denik txikiena izanik ere, Euskal Herri osoa baino ia bederatzi bider handiagoa da. Eta denak ele-

bakar dira. Hemen, lurralde fisikoaren txikitasunari euskaldunen proportzio murrizta eta diluitua gaineratzen bazaio, benetan e remu minuskuloan mugitzen gara. Eta hala ere ez gara hiztegi nazional bat burutzeko gai.

II.— Aipatu hiztegiak ezberdinegi iruditzen zaizkit ematen dituzten soluzioetan. Ez-kointzidentzia gehiegi somatzen dut, hain denbora eta ia eremu berean eginak izateko. Irizpideetan alde handiak edo zalantza handiegia daudela esan nahi du horrek. Esaterako:

Previsible:

- Aurreikus daitekeen, aurreikusteko moduko... (*Elhuyar*)
- Aurrikusgarri, aurrez ikusteko. (*H. 3.000*)

Previsor:

- Zuhur, ernai. (*Elhuyar*)
- 1. Aurrikusle, aitzinikusle. 2. Begiratu, zuhur. (*H. 3.000*)

Imprevisible:

- Aurretik jakin/esan/ikusi... ezin dena. (*Elhuyar*)
- Ohartezin, somaezin. (*H. 3.000*)

Improbable:

- Nekez gertatzeko; nekez sinesteko; uste ez izateko. (*Elhuyar*)
- Gertagaitz. (*H. 3.000*)

Inculpar:

- Erruztatu, -ri errua egotzi. (*Elhuyar*)
- Errua/hobena bota, errua egotzi, erruduntzat jo, ezarri, leporatu, egotzi, -ren bizkar eman, hoben eman. (*H. 3.000*)

Pazientzia apur batekin, honelako adibideak ehundaka, agian milaka, aurki daitezkeen susmoa daukat.

III.— Hiztegi bata nahiz bestea bat datoz sarrera bakoitzari sinonimo edo antzeko mordoak aplikatzeko joeran. Esaterako:

Prudente:

- Zuhur, burutsu, zentzudun, zogi. (*Elhuyar*)
- Zuhur, zogi, arduratsu, artatsu, axolati, begiratu. (*H. 3.000*)

Prudencia:

- Zuhurtzia, zuhurtasun, tentu, kontu. (*Elhuyar*)
- Zuhurtasun, zuhurtzia, tentu, zogia. (*H. 3.000*)

Imprudente:

- Zuhurtzigabe, ausartegi; ero; zoro. (*Elhuyar*)
- Zuhurgabe, zuhur ez, zentzungabe, burugabe, tentel. (*H. 3.000*)

Imprudencia:

- 1. Zuhurgabetasun, zuhurtzigabekeria, zuhurtzia ez. 2. Arinkeria, tentelkeria, kaskarinkeria. (*H. 3.000*)
- Zuhurtziarik eza, zuhurtzigabetasun, zuhurtzigabekeria, arduragabekeria. (*Elhuyar*)

Jokabide honek anbigutasun handian uzten gaitu, batez ere hiztegi batetik bestera alde handi samarrak ageri direnean. Hitz berak gero beste hainbat sarreratan berdintsu agertuko dira. Badakit mugak ez direla zehatzak, baina «*prudente/prudencia*» eta hauen kontrakoetatik oso urrun dauden hitzak datoz hemen: zentzun, tentu, buru, ardura, arta, axola, ausart, ero, zoro, tentel... Indefinizio handiegia da hau hiztegi baterako.

IV.— Erdal hitz baten euskal ordaintzat hitz bat barik definizio bat emateko euskal hiztegien lehengo joerak hiztegi haue-
tan ere jarraitzen du sarritan. Esaterako:

Imprevisible:

- Aurretik jakin/esan/ikusi... ezin dena. (*Elhuyar*)

Hau hitzaren ordaina baino gehiago esanahiaren azalpena da, beste hiztegi mota bati dagokiona. Demagun «*imprevisible*»-ren ordaintzat «*aurrikusgaitz*» hartzen dugula. Orduan euskal hiztegi batean honela letorke hitz horren azalpena edo definizioa:

Aurrikusgaitz:

- 1. Izond. Aurretik jakin, esan, ikusi... ezin dena. Etab.

Hitz bakarraren ordaintzat hitz bi edo gehiagoko definizioak ematea primariotasun handia da.

V.— Azkenik, mailegu posibleei buruzko irizpidean, bi hiztegiok elkarrengandik urrun ikusten ditut eta biak ere oso urrun beharreko helburutik. Bai batak eta bai besteak sailhesbidea hartzen dute, nire ustez euskarak duda gabe beragandu behar lukeen hitz komun eta garrantzitsu ugaritan. Hau-

xe da aurreko akatsen erantzule nagusia eta apur bat luzatzea komeni dena.

HITZ KOMUNEN ALTXORRA

Hona hemen euskararen problemarik agian handiena, ahulki planteatu ohi dena eta oraindik inola ere konpondu gabea. Teorian defendatu eta onartu ohi da maileguak hartzeko zalantzarik ez dela eduki behar hitz «kultu» edo «teknikoetan». Zeintzuk dira horiek? Adibideak jartzean, hor joaten dira «telefono, mekanika, kosmo, robot, atomo, energia, idea, sinkronia», eta abar. Eta beti ere jatorri grekodunak badira, lasaiago gelditzen gara.

Auzia ahul eta motz planteatzen dela uste dut. Hitz kultu edo teknikoek presentziak eremu murriztegia atzematen du, kalifiku hori orokorra, zehaztasun gutxiagikoa baita. Zeintzu hizkuntza hartu behar ditugu komuntasunaren erreferentziatzat? Gutxienez gaztelania, frantsesa, ingelesa eta alemana. Lau hizkuntza horien inguruan, gu gauden mendebal-eremua ondo ordezturik dagoela esan daiteke.

Irizpide zehatzago eta zabalago honetan, hitz kultuen eta teknikoek esparrua aurrenean inkluditurik egongo da, hizkuntza horiek oro grekotik eta latinetik harako ekarriaren gainean erai-kiak baitira, batzuk zuzenean, latinkumeak izaki, eta besteak kulturalki, hizkuntza anglo-germanoak lez. Baina hori baino askoz gehiago izango da. Hizkuntza horiek konpartitzen dituzten hitzetan, euskarak irtenbide erraza dauka edo behar luke. Delako hitz baten «ordain argirik» ez badago, hitz komuna hartu eta aurrera. Hitz komuna ez denean eta, hala ere, euskarak ordain argirik ez daukanean, zein hizkuntzatatik mailegatu pentsatu beharko da. Edo agian euskararen barrutik hitz berria sortu.

Baina inguruko hizkuntza hain ezberdin eta indartsuek komunikatu daukaten unibertso kontzeptuala euskara bezalako hizkuntza txiki eta ia agoniko bat bere baitatik asmatzen hastea ausarkeria suizida bat da. Horrek ez du inola ere esan nahi neologismoen baliabidea ukatzen dudarik. Baina, irizpide orokor gisan, gure bi erdarez gainera, ingelesak edo alema-

nak mailegatzeko eskrupulurik ukan ez dutena euskarak saihesteari kamuskeria deritzot.

Zoritxarrez horixe egin dugu. Eta zer lortu da? Hizkuntza guztia deskolokatzea. Indefinizio etsigarria. Anbiguotasun go-gaikarria. Azkenean auzia lehen bezain airean, baina askoz nahasiago gelditzea. Ehundaka adibide posibletariko bat jarriko dut *sentens* oinetik deribatua. Hiru hizkuntzatan honelako multzoak osatzen dira:

Gaztelania Sentir, sentido, sentimiento, sintimental, sentible, sensible, sensitivo, sensorio, sensibilidad. Asentir, asentimiento, asenso. Consentido, consentidor, consentimiento, consentir, consenso. Disensión, disenso, disentimiento, disentir. Presentir, presentimiento. Resentido, resentimiento, resentir.

Frantsesa Sentir, sentiment, sentimental, sensible, sensibilité, sensitif, sensoriel, sensorium. Assentir, assentiment. Consentir, consensus, consentement, consensuel. Dissension, dissentiment, différer. Pressentiment, pressentir. Rescontiment, ressentir.

Ingelesa To feel, to sense, sentiment, sense, sentiment, sentient, sensitive, sensitivity, sensibility. To assent, assent. Consensus, to consent to, consent. Dissent, to dissent. Presentiment.

Hizkuntza handiek hain komuntasun koherentean daramaten honelako ehundaka sortatan euskaraz nolako matazak egin ditugun azaltzerik ez dago. Eta egiten ari. *Elhuyar* edo *H. 3.000*-rentamainako hiztegi batean honelako hamabost milatik gorako hitz-sortatik ez gara libratzen. Nola erabaki dute altxor komun hori bi hiztegiek? Erdizka. Eta sarritan bakoitzak soluzio ezberdinak emanez. Aurretik genekarren gaitza apur bat leundu dute, baina oro har, oraindik lehengo gaitz endemiko berean jarraitzen dugu.

Hona hitz zerrenda bat ingelesez. Hitz hauek gaztelaniaz, frantsesez eta alemanez ere komunak dira.

Invent, intervention, invalid, intermittent, irritate, mediokre, native, negligence, obscene, obserbe, oportune, penetrate, perceive, persistent, possession, precedent, pretende, prevail, prevalent, reciprocal, redeem-redemption, relate, remit-remitted, represent,

repudiate, reside-resident, rescind, restrict-restriction, rude, ruin, sequestrate, submarin, supplement, tact, vanity, verify, defect, deference, exhibit.

Bi hiztegiek hitz hauetatik bat ere ez dute jasotzen. Emandako zerrenda europar hizkuntzen zerrenda komuna da, bai hizkuntza latinoak ez direnena. Horren aurrean euskarak, hain hizkuntza txiki eta ahulak, zer joera daraman ikusirik, ezin dut ekin zerbait funtsezkoan oker gabiltzala susmatzea. Jokoz kanpoko sentsazioa ematen dit. Hitz bat edo beste eztabaidatzekoa izan daiteke, baina multzo osoari (milaka mordo osatzen duenari) bigiraturik, zaila da ezlurtar konplexutik libratzea.

Baina auzia ez da horretan amaitzen. Erdal hitz horiei euskal ordainak ematean, soluzio berdinak edo berdintsuak emango balitzaizkie, gaitz erdi genuke. Okerrena da askotan bakoitzak soluzio ezberdinak ematen dituela. Edo neologismo diferentia asmatzen dute edo gutxi gora-beherako euskal hitz bat esanahi horretara korriarazten dute, bakoitzak hor ere aukera ezberdinei tiraturik. Hiztegitik hiztegiara diferentzia handiegiak ageri dira eta ez dauka bestela izaterik. Behin enbor komuna errefusatuz gero, zaila da banaka kointzidentzia osoa lortzea. Ez dut ukatzen hiztegi hauen aurrekoekiko aurrerapen erlatiborik, baina inguruko hizkuntzen unibertso kontzeptual komunaren zati oso handi batean, euskaraz oraindik dibagatzen ari gara.

MIKEL BUJANDA

Gutzitan bezala, aritu gara eztabaida kulturaletan Nafarroan 1996. urtean zehar. Liburutegia dela, zutik iraunarazi edo hauts bihurtu behar ote diren halako jauregiaren hondakinak, zapata zolaren pean galtzadarri zaharra ala lauza leunak izatea komeni den. Debate sutsuak izan dira. Gogoetarako deiak ere aditu ditugu. Eta herrialde honetako aurtengo kultur gintzan izen propio bat nabarmendu da. Urteak erakutsi digunaren kronika izan nahi du idazki honek. *Erakutsi, azalatu* izan daitezke hitz giltzak: aurreko urteetan, zenbait ka-